

**KÚNDELIKLI ÓMIRDE NAQIL-MAQALLARDIŃ ÁHMIYETI. INGLIS
HÁM QARAQALPAQ TILINDEGI NAQIL-MAQALLARDIŃ
UQSASLIQLARI HÁM ÓZGESHELIKLARI**

Qalmuratova Shaxlo Maratovna,
*Berdaq atindagi Qaraqalpaq Mámleketlik
Universiteti, Lingvistika Inglis tili
qániygeligi magistrantı*

Atashova Feruza,
Scientific Advisor, KSU

DOI:
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14270820>

***Annotaciya:** Bul maqala inglis hám qaraqalpaq tilindegi naqıl-maqallarınıń jámiyettegi turqan ornı, ahmiyeti, tárbiyalıq tárepleri, olar arasındaǵı birdeylikler hám ayırmashılıqlardı kórip shıǵadı. Bizler bul naqıl-maqallardıń hártúrliligin kórgen halda, olarǵa mısallar keltirip ótemiz.*

***Tayanish sózler:** watan, naqıl, táriyx, inglis tili mádeniyati, qaraqalpaq ádebiyatı.*

Búgingi zamanagóy jamiyette naqıl-maqallar óz aktualılıǵın joǵaltpay, keń túrde paydalanılıp kelmekte. Óytkeni olar bizlerge ómir shınlıqların ashıp beredi hám adamlardı jaqsılıqqa jetekleydi. Hár bir millettiń olardıń jasaw jerine, milliy salt-dástúrlerin, isenimlerine bola ózine say naqıl maqalları boladı. Al olar hár bir mámlekettiń ájdadaları tárepinnen awızdan-awızǵa yáki qol jazba túrinde saqlanıp kelgen. Al házirge kúnde bolsa, kúndelikli ómirimizge baylanıslı taza naqıllarda payda bolıp kelmekte. “Naqıldı bir aytpasa aqılsız aytpaydı, aqıllı adam aqılın naqılsız aytpaydı” degenindey qaraqalpaq xalqı da har bir sózlerinde naqıl-maqallardan keń túrde paydalanadı. Solay eken naqıllar eki mádeniyatta da júda áhmiyetli bolıp tabıladı. Bul maqala inglis tili hám qaraqalpaq tilindegi naqıl-maqallardıń hárqaysısınıń ózgesheliklerin, parıqların úyrengen halda anazlızlewge ayrıqsha itibar qaratadı.

Naqıl maqallardıń hár eki millettegi táriyxına dıqqat awdaratuǵın bolsaq, Inglis tilinde naqıl maqallar XVI hám XVII ásirlerde payda bolǵan al qaraqalpaq ádebiyatında naqıl maqallar awızeki ráwishte tarqalıp kelgen, olar tuwralı birinshi jazba maǵluwmatlar XIX ásir aqır hám XX ásirdeń basında payda bola baslaǵan. Inglis naqıl maqalların dáslep John Heywood tárepinen dialogta (1946) hám Michael Draytonniń sonetinde qollanılǵan. Inglis ádebiyatında olardıń kelip shıǵıwın hár-túrli dáwirlerge bóliwge boladı, yaǵnıy áyyemgi, orta ásirler, oyanıw dáwiri hám XVII-XVIII ásirler. Inglis naqıl-maqallarınıń túbiri áyyemgi Inglis tiline alıp baradı. Bul

dáwirdegi naqıllar kóbinese xalq awızeki folklorında payda bolıp, olardıń jazba formaları kem ushıraydı. Orta ásirlerde bolsa olar diniy, ádep-ikramlıqqa shańaraq qádiriyatlarına hám sociallıq ómirge baylanıslı bolǵan. Oyanıw dáwirinde naqıllardı toplaw hám olardı basıp shıǵarıwǵa qızıǵıwshılıqlar artqan hám XVII-XVIII ásirlerde Inglis naqıl-maqallarınıń altın dáwiri baslanǵan. Bul dáwirge kelip olar ádebiy jumıslar quramına kire baslap, sózliklerde toplanıp, xalıq awızeki dástúrlerinde keń tarqalǵan bolıp esaplanadı. Al qaraqalpaq naqıl-maqalları áwladtan-áwladqa ótiw arqalı kóp ásirler dawamında rawajlanıp kelgen. Qaraqalpaq naqıl-maqalları Túrkiy tilles shańaraǵına tiyisli bolǵan basqada xalıqlardıń naqıl-maqallarına uqsas bolıp tabıladı. Bul bolsa óz ornında olardıń táriyxiy baylanısların bildiredi. Qaraqalpaq naqıl-maqalları hár-túrli tarawlar bar bolıp, olarǵa awıl-xojalıǵı, sociallıq ómir, mánawiyat, shańaraq múnasebetleri, ádep-ikramlıq hám úrip-ádetler kiredi. Qaraqalpaq naqıl-maqalları haqqındaǵı dáslepki maǵluwmat jıynawshılarǵa N.P. Ostrulov, Sh. Wállixanov, A. Divaevlar kiredi. Al ol maǵluwmatlardı jáne de tolıqtırıw hám bayıtıw ushın xızmet etken izertlewshiler bul N. Dawqaraev, Q. Ayımbetov, Q. Berdimuratova, I. Yusupov, R. Xojambergenov, T. Genjemuratov, Á. Sháripbaev, A. Ábdixalikov, O. Nurǵaliev, A. Qulımbetov bolıp esaplanadı. Jıynalǵan maǵluwmatlar tiykarında Filologiya ilimleriniń kandidatu T. Nietullaev táreipenen qaraqalpaq folklorı kóp tomlıǵınıń tórtinshi tomu [járiyalandı. 2010-jılı](#) bolsa Maxmudjan Abdullaevtiń “Atalar sózi-aqıl” kitabı baspadan shıqtı.

Naqıllar kóbinese idiomalıq bildiriwlerdi hám ádebiy tildi qollanadı. Bulardı úyreniw arqalı, adamlar eki tildegi de túsiniwlerini rawajlantıradı. Naqıl-maqallar kúndelikli sáwbetlerimizge reń-bereńlik, shuqır oylaw hám túsiniw qábiletlerin alıp keledi. Al, basqa da milletlerdiń naqılların tereńnen úyreniw, insannıń dúnya qarasin keńeytip, sóylegen sózlerin ózgeshe jantasıwdı alıp keledi. Naqıl-maqallar hár-túrli temalarda bolıwı múmkin. Mısalı, shańaraq, tábiyat, tárbiya, danalıq, jumıs hám taǵı basqalar. Qaraqalpaq naqıl-maqalları, qaraqalpaq ádebiyatınıń 100 tomlıǵında tórt tomǵa bólinip úyrenilgen. Olar:

1. Ata-mákan, el-jurt, shańaraq mashqalaları haqqındaǵı naqıl-maqallar
2. Insan hám insaniylik pazıyetler haqqındaǵı naqıl-maqallar
3. Tuwısqanlıq talaplar hám úrip-ádetler haqqındaǵı naqıl-maqallar
4. Kásip-óner, waqıt hám máwsimler haqqındaǵı naqıl-maqallar

Olardıń hárqaysısı óz ishine sol temaǵa baylanıslı bolǵan naqıl-maqalladı jıynaǵan.

Jıynalǵan naqıl-maqallar tiykarında olardıń uqsaslıǵı hám ayırmashılıqların kórip shıǵatuǵın bolsaq, olardı tómendegishe talıqlawǵa boladı.

Inglis tilindegi “*Two heads are better than one*” (Birewine qarağanda eki bas jaqsıraq)- Bir adam jalğız jumıs islegennen kóre, eki adam jaqsıraq jumıs isleydi degen mağananı bildiredi. Al qaraqalpaq tilinde usıǵan uqsas mánini bildiretuǵın “*Kóplegen jaw qaytarar*” “*Ayrırılsań azarsań, birlesseń, ozarsań*”, “*Birlik, birliktiń túbi-Tirilik hám iygilik*”, “*Birlik ozar, birligi joq tozar*”, “*Barmaq birikpey, keste tigilmes*” degen naqıllar bar bolıp, olar kópshilik bolıp islengen jumıs nátiyjeli hám qúdretili boladı degen mağananı bildiredi.

Jáne de bir-birine uqsas mánili naqıllardan biri bul Inglis tilindegi “*Better late than never*” hám qaraqalpaq tilindegi “*Heshten kóre kesh*” bolıp tabıladı. Bul naqıl tek ǵana máni emes, bálkim awdarması jaǵınan da birdey bolıp tabıladı.

Inglis tilinde eń kóp qollanılauǵın naqıl-maqallardan biri bul “*Kill two birds with one stone*”- (*Eki qustı bir tas penen óltiriw*), qaraqalpaq hám taǵı basqa Túrkiy tilles xalqlarındaǵı “*Eki qoyandı bir oq penen óltiriw*” naqılı menen birdey mağananı ańlatadı. Yaǵniy ekewide eki maqsetke bir waqıttıń ózinde jetisiw degen mánisti ańlatadı. Olardıń ayırmashılıǵı bolsa Inglis tilinde qus hám tas, al qaraqalpaq tilinde qoyan hám oq sózleriniń qollanılıwıda bolıp esaplanadı.

“*Good things happen to those who wait*” (Jaqsı nárseler kútken adamlarda júz beredi) naqılı qaraqalpaq tilindegi “*Sabır túbi-sarı altın*” naqılı menen birdey mağananı bildiredi. Yaǵniy sabırlı adam óz aldına qoyǵan maqsetlerine erisedi degendi ańlatadı. Inglis tilinde maqsetler jaqsı nárseler etip súwretlengen bolsa, qaraqalpaq tilinde altınǵa teńep kórsetilgen.

“*A picture is worth a thousand words*” (Bir súwret miń sózge arızıdı) naqılı Túrkiy tiller hám sonıń menen qatar Qaraqalpaq tilindegi “*Mıń ret esitkenshe bir ret kór*” degen naqılǵa mánisi jaǵınan tuwra keledi. Biraq Inglis tilinde súwret sıpatında táriyplengen. Bul naqıllardıń mánisi bir náse haqqında táriypler esitkenshe onı barıp bir kóriw abzal ekenligin bildiredi.

“*Strike while the iron is hot*” (Temirdi ıssı waqtında ur) naqılı Qaraqalpaq tilindegi “*Temirdi qızǵanda bas*” degen naqıl menen tek ǵana máni jaǵınan emes sózlerdiń birdeyligi menen ajralıp turadı. Yaǵniy bul naqıllar isti óz waqtında, imkaniyat kelgende islep qal degen mánisti ańlatadı.

Inglis hám Qaraqalpaq “*Wáde beriw*” temasında háyel adamlarǵa qarağanda erkek adamlarǵa say etip qollanıladı. Buǵan Qaraqalpaq tilindegi “*Jigittiń eki sóylegeni-ólgeni*”, “*Arıslan izinen qaytpas, jigit sózinen*”, al Inglis tilindegi “*An Englishman’s word is as good as his bond*” (Inglis jigitiniń sózi onıń súyegindey jaqsı) naqıllardı misal etip keltirsek boladı.

Inglis tilindegi “*Never put off until tomorrow what you can do today*” (Búgin isley alatuǵın isindi ertenge shekem qaldırma) naqlı Qaraqalpaq tilindegi “Búgingi isti erteńge qaldırma” naql menen máni hám struktura jaǵınan deyrli birdey bolıp esaplanadı.

Hár eki tilde álbette tuwılǵan jerge, ana watanǵa baylanıslı naqlı-maqallar júda kóp. Mısalı Inglis tilinde Ana watanǵa arnalǵan tómendegi naqıllardı keltirip ótsek boladı: “*Home is where the heart is*”-(Júrek qayjerde bolsa úy sol jerde), “*Blood is thicker than water*”-(Qan suwǵa qaraǵanda qalıńraq), “*One’s country is one’s mother*”-(Birewdiń mámleketi-bul onıń anası), “*There is no place like home*” -(Úyge uqsas jer joq), “*Who loves his country, loves his fellow countrymen*”-(Watanın jaqsı kórgen kórgen adam watanlasların da jaqsı kóredi), “*Charity begins at home*”,-(Qayırqomlıq úyden baslanadı) “*A man’s home is his castle*”-(Kisiniń úyi-onıń qorǵanı)

Al Qaraqalpaq tilindegi naqıllardan mısallar keltiretuǵın bolsaq:

“Atajurt-altın besik.”

“Atajurttıń topıraǵı da altın.”

“Patsha alım bolsa, jurtı ozar,
Patsha zalım bolsa, jurtı tozar,”

“Óziniń elin tanıǵan er,

Hár istin ǵamın jer,

Óziniń elin tanımaǵan,

Namısın satıp, arın jer.”

“Eldiń sózi-erdiń sózi,

Eldiń kózi-erdiń kózi.”

“Elin sıylaǵan er atanar.” hám taǵı basqalardı kóriwge boladı.

Juwmaqlap aytqanda, Inglis ham Qaraqalpaq naqılların salıstırıw procesinde insaniyatqa, ulıwmalıq sezimler ham mádeniyatlarǵa tán ózgesheliklerdiń qızıqarlı bolǵan baylanısları ashıladı. Eki tilde de hikmet, ádep, shańaraq, miynet hám tábiyat kibi ulıwma temalar sáwlelense de, mániniń ózine say sáwleleniwi hám beriliwi mádeniyatlarǵa say parıqlardı kórsetip beredi.

Izertlew naqlı-maqallardı mádeniyat oshaǵı sıpatında súwretlep, jámiyettiń qádiriyatları, isenimleri hám tariyxıy bastan ótkerilgenlikleri haqqında bahalı maǵluwmatlardı beriwdi kórsetedi.

Biraq, naql dúzilisi, mazmunı hám aytılıwdaǵı parqlar mádeniyatlardıń ózine say ózgeshelikleriniń tásin kórsetedi. Mısalı, Qaraqalpaq naqıllarında

miymandarshılıq, ata-anaga hürmet, hám shańaraqtıń áhmiyeti kúshlirek sáwlelense, Inglis naqıllarında jeke jetiskenlik hám ózine iseniw temalarına dıqqat awdarıladı.

Naqıllardıń tariyxiy rawajlanıwı, sol qatarda kelip shıǵıwı, ózgerisleri, hám mádeniyatlar ara tásiriniń múmkinshilik qásiyetlerin úyreniw ushın kóbirek izertlewler kerek. Eki til de naqıllardıń qollanıwın tereńrek ańlaw mádeniyat identifikaciyası, til evolyuciyası hám insaniyat jámiyetlerinde hikmettiń hárdayımǵı rolin ańlawımızǵa járdem beriwı múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. ‘Qaraqalpaq folklorı’ 88-tom
2. <https://www.engvid.com/english-resource/50-common-proverbs-sayings/>
3. <https://preply.com/en/blog/popular-english-proverbs/>
4. <https://academic.oup.com/book/25424/chapter-abstract/192567878?redirectedFrom=fulltext&login=false>
5. CULTURAL LINGUISTICS oqıw qollanbası